

A testi szubjektivitás mint a perszonális tér artikulációja

Testsémák Domonkos István *Önarckép novellával* című kötetében

Architextuális jelzések alkotják, illetve azok elmozdulásai alakítják Domonkos István 1962 és 1978 közötti írásait egybegyűjtő kötetének címét és alcímét. A paratextus, az *Önarckép novellával* még az önarckép nem egészen irodalmi műfaját tekinti hangsúlyosnak, s az önéletrajzi irodalom terébe utalja az olvasói elvárásokat, a novellát viszont csak kiegészítő elemként, társhatározói raggal ellátva említi. Az alcím egyértelmű műfaji meghatározása: a *Novellák* viszont hangsúlyáthelyezést hajt végre, határozottan visszautalja a szövegeket a fikció világába – a befogadót viszont már nem sikerül, az olvasó elbizonytalanodva lép be a szöveg terébe.

A novelláskötet, amely magát az autobiografikus műfajokkal rokonítja, a vég felől determinálódva indít, az első novella címe, a *Végállomás* ezt sugallja, a szöveg heterodiegetikus elbeszélése viszont eltávolít a felkínált műfaji regisztertől. A kötetnyitó, előhang szerepű novella után olvasható az *Önarckép patkánnyal* című szöveg, amely a zárószöveggel, az *Önarckép novellával* cíművel együtt az önfeltárás szándékát hangsúlyozva keretezi az egymást a keletkezés időrendjében követő, s így talán „Domonkos fejlődését és rejtett értelemben eddigi belső életútját is”¹ mutató szövegeket. A szövegalkotóként fellépő, hol harmadik személyű, extradiegetikus narrátorok, hol, éppen az önarcképjelletet nem hangsúlyozó szövegekben az én-narrátorok elbeszéléseiből nem egy „élet” rekonstruálható, s nem is az emlékezés a fő textualizációs eljárás. Eltérő terekben és időkből mozognak e novellák különböző hősöket, e sokféleség artikulációs és szegmentációs vonalai, rétegei mégis identitás-stratégiákat hoznak létre, s alakítják az önírás terét.

¹ Károlyi Csaba: Meztelen történetek. = Károlyi Csaba: *Ellakni, nézelődni*. Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994. 118.

Az *Önarckép novellával* heterogén szövegei rizomatikus kapcsolódási pontokat alakítanak ki, de mint Deleuze-től és Guattaritól tudjuk, a „rizóma vagy sokféleség nem hagyja magát túlkódolni, sosem rendelkezik sorai számának megfelelő számú kiegészítő dimenzióval”.² A Domonkos-novellák közötti konnexió sem explicit, de a meztelenség-mozzanatokban, a test(le)írások térbeliesüléseiben érdemes keresni e kapcsolódási pontokat. Károlyi Csaba a kötet megjelenésére reflektáló kritikája³ a meztelenséget több tekintetben is a novellák kulcsszavaként emeli ki, s kapcsolatba hozza a kitarulkozással, a fiktív műfajokon keresztül megvalósuló autografikus szándék jelenlétével. Károlyi szerint „minden, ami testi (a szeretkezéstől a meztelen napozáson át a másik végletig, a végig, az ürülékig), arra szolgál, hogy erőteljes ábrázoláson keresztül végső soron mindig arról legyen szó, ami nem testi.”⁴ Piszár Ágnes *Redukció és büntudat* című tanulmányában szintén hangsúlyozza a testiség domináns jelenlétét a textusokban, úgy véli, hogy a szövegek világában a „»hősök« társadalmisága a »test színpadán« mutatja meg önmagát”.⁵ Majd a történet redukciójáról, az emberi cselekvéseknek fiziológiai történésekre korlátozódásáról gondolkodva hozza összefüggésbe a testet az idő dimenziójával: „Az idő itt a test ideje, a romlása és a pusztulása.”⁶

Dolgozatom is a testvontakozások mentén olvassa a kötet novelláit, de nem annyira az időbeli vonatkozásokra koncentrálok, a test(iség) térszemponturnál értelmezési lehetőségeit kutatja, hiszen a test az időbeli kontinuitás mellett a tér egységét is működteti, s a testséma kulturális és társadalmi meghatározottságait interpretálja, a testet mint az én világon-létének módját értelmezi.

Mary Douglas *A két test*⁷ című tanulmányában a test kettős meghatározottságáról, a testről mint társadalmi és mint fizikai képződményről – a kettő közötti interakcióról, a szociális és a fizikai testélmény között a jelentéstartalmak mozgásban létéről s az abban megmutatkozó társadalmi nyomásról ír. Marcel Mauss nyomán ő is a társadalom képmásaként tekint az emberi testre, minek következtében lehetetlenné válik a test „természetes”,

² Gilles Deleuze–Félix Guattari: Rizóma. = *Ex Symposion*, 1996. 15–16. 5.

³ Károlyi Csaba: Meztelen történetek. = *Jelenkor*, 1989. 1. A tanulmányt lásd kötetben: Károlyi Csaba: *Ellakni, nézelődni*. Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994. 117–122. Lásd még: *Ex Symposion*, 1994. 10–12. 47–48.

⁴ Károlyi, i. m. 120.

⁵ Piszár Ágnes: Redukció és büntudat. = *Híd*, 1986. 12. 1619.

⁶ Piszár, i. m. 1619.

⁷ Douglas, Mary: A két test. = *Lettre*, 1995. ősz <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre18/04.htm>

a szociális dimenziótól mentes felfogása és szemlélete. Mauss és Douglas elmélete értelmében a testet kifejezőeszközként alkalmazó Domonkos-novellák sem függetleníthetők a társadalmi rendszertől, a meztelenség uralta szövegvilágok, a fiziológiai folyamatok szövegesítésére összpontosító textusok az elbeszélők/hősök társadalomban elfoglalt pozíciójáról, illetve a társadalmi rendszerhez való viszonyáról is árulkodnak.

A *Végállomás* című nyitószöveg egy görcsös szorítás elbeszélésével s egy test ideiglenes megnyugvásával kezdődik, de a folytatás: „Belebámult az arcba” (5) nem közvetlen, személyközi interakció megvalósulását jelenti, a másik arcának tapasztalata éppen a kölcsönösség hiánya miatt nem lehet nyelvi tapasztalattá. A leírás mintegy képszerűen láttatja az arcot: „...a homlokon izzadságcseppek csillogtak, a haj igen gyér volt már, a fehér bőr kicsillant alóla, olajos volt, s összeragadt. A harcsabajusz alatt a túlméretezett, vastag ajkak szorosan összezárultak, a szakáll egynapos lehetett s vörös, tövén apró miteszerek sárgállottak; az orrból hosszú szőrszálak lógtak ki” (5). Ez az arc nem válik a világ felé vágott képpé, ez nem egy a világ felé viselt kép.⁸ A hős a kívüliség pozíciójából tekint a diskurzusra képtelen Másik üres tekintetű arcába: „Bámulta az arcot, a szempár most nyitva volt, a parányi, szürke macskaszem hidegen csillogott. A padon ült, hátát nekivetve a támlának, ölében a fekvő fejét tartotta” (5). S a következő mondat leplezi csak le a testi reakciók hiányának okát, hogy miért nem válaszol a leírt ember arca/teste a hős viselkedésére. Kiderül, hogy nem egyértelmű kívülállásról, hanem egy bizarr, természetellenes kapcsolatiságról van itt szó: egy fojtogatástörténetet textualizál a novella. S ez a furcsa viszony átértelmezi azt az elgondolást is, miszerint a „másik testi tapasztalata által valami többen részesülök, mint amit önmagam által tapasztalhatok”⁹ A másik test nem működik kifejező testként, illetve kifejezései a szubjektumjelleg levetkőzésével, a tárgyjelleg felerősödésével állnak összefüggésben. A külsőből táplálkozó, az elemekre támaszkodó testtől megvonják a lélegzés lehetőségét, aminek következménye lesz, hogy többé az elemekre sem tud támaszkodni, a láb még érinti a földet, de az érintést már nem determinálja a hely, ahol a láb földet ér: „...jobb kezével még jobban megszorítva a nyakat, a szájából női kacagásra emlékeztető hangok törtek elő, a test egészen elernyed, az arc vörösödni kezdett – ujjjaival egy kissé meggyűrte, elégedetten húzott ki belőle egy hosszú szőrszálát. Ahogy ismét az arcba nézett, látta, hogy elkékült, engedett hát a szorítá-

⁸ Vermes Katalin: *A test éthosza*. A test és a másik tapasztalatának összefüggése Merleau-Ponty és Lévinas filozófiájában. L'Harmattan, 2006. 128.

⁹ Vermes, i. m. 35.

son, a láb erre a szomszédos padot kezdte rugdalni, térdig felcsúszott rajta a nadrág, szemmel láthatóan beledagadt a hatalmas, gumitalpú cipőbe, a fűző kioldva, ide-oda tekerőzött a piszkos padlón” (5). Mint tudjuk, a „testképbe a tárgyak igen széles skálája beépíthető: ruhák, ékszerek, más testek és tárgyak”¹⁰, az öntudatlanul vergődő test ruházata is a kontrollon kívüliséget, a formális viselkedés semmibe vételéről tanúskodnak: a nadrág felcsúszva, a cipőfűző kioldva a padlón tekerőzik. A fojtogató hős uralja saját testét, és a Másik teste feletti kontrollt is átveszi, élvezzi az afeletti hatalmat, mely során szinte megszűnik az én és a másik közötti határ, a fojtogató szubjektum és a fojtogatott objektum jellegű én konfrontálódik. Ez a határelmosódás viszont a fojtogató szubjektum énképének stabilitását is veszélybe sodorja, hiszen a „stabil testkép vagy imaginárius anatómia megköveteli, hogy az egyén pontos képpel rendelkezzen másokhoz való viszonyáról, el tudja különíteni a test külső és belső viszonyait, az aktív és passzív pozíciókat, és meg tudja határozni önmagát, mint nemiséggel rendelkező szubjektumot”.¹¹

Douglas tanulmánya az informális viselkedésben a szerepek elmosódását véli felfedezni, ami bizalmasságról és intimitásról tanúskodik általában, a *Végállomás* szövegvilágában viszont a fojtogatás közel sem társadalmilag elfogadott művelete idegenek szeme láttára történik egy vonatfülkében, külső szemlélők jelenlétében: „Akkor még a fiatal házaspár is ébren volt, s mosolyukból arra vélt következtetni, hogy helyeslik furfangos fogását” (5–6). A testkontroll teljes hiánya a társadalmi kontroll működésképtelenségéről is árulkodik. Nem csak a nyilvános fojtogatás hág át minden társadalmi normát, a szociális érintkezés szabályainak aláásása tovább folytatódik a szövegben. A fiatalasszony combján is felcsúszik a szoknya, kerek térdén villog a feszes bőr, melyet a fojtogató férfi keze selymesnek és puhának érzékel. Ez a novella első interszjektív kapcsolatiságot megvalósító érintése, a fiatalasszonnyal kialakított személyes kapcsolatban működni tud a reciprocitás.

Egy pillanatra átvillannak a férfi tudatán a társadalmilag érvényes testi viselkedés szabályai, elvörösödik, ijedten gondol arra, hogy valaki megláthatja – s aggodalma abszurd módon a másik testre gyakorolt nyomásban, egy újabb szorításban mutatkozik meg. A nő és a férfi közötti közeledés, a (szexuális) vágy ébredése során végig közöttük van a harmadik, a levegő nélkül, szinte önkívületi állapotban vergődő test, s a másik felé vágyódó

¹⁰ Csabai Márta–Erős Ferenc: *Testhatárok és énhatárok*. Az identitás változó keretei. Jószöveg Műhely Kiadó, 2000. 91.

¹¹ Csabai–Erős, i. m. 88

testi szubjektivitás nem a közvetlen testi kapcsolatban, hanem a kínzott testre irányulva, annak mediálásával valósul meg: „Úgy tett, mintha nem venné észre kérdő tekintetét. Az ölében fekvő testet fürkészte, majd egy hirtelen mozdulattal a kabát alá nyúlt. A keményített, fehér ing behorpadt érintése alatt, érezte a test melegét, ujjait mozgatta a bordákon. A test vonaglott, ugrált, táncolt az ölében, kitartóan csiklandozta, s felnézve látta, hogy a fiatalasszony nevet” (6–7).

„Az »egészséges« szelf különböző ellentétpárok mentén artikulálódik. A fogalomban jelen van a biológiai egészség képze, amely szemben áll a betegséggel és a halállal, és megjelenik benne a metaforikus értelemben vett »egészség« képe is. Ez utóbbi azokat a konvencionális jelölőket tartalmazza, amelyek révén az én elkülönül az »egészségtelen« személyektől, akik általában az alacsonyabbrendű, kívülálló, stigmatizált pozíciókat foglalják el a (kollektív) fantáziában”¹² – írja Csabai Márta és Erős Ferenc könyvük *Testhatárok, énhatárok és az „egészségtelen”* másik című fejezetében. A *Végállomás* című Domonkos-szövegben is képlékenyek az „egészséges” szelf(ek) határai, s a „beteg”, bár ez esetben inkább „beteggé tett”, kínzott Másik identitása szolgál a határok megerősítésének eszközéül: „Elkapta és szoroson keblére öelve a kapálózó lábat, cibálni kezdte róla a cipőt, aztán a sikeres művelet után kezében lógatva a lábbelit, elfintorodott. Fehér blúza elől kinyílt, látni lehetett parányi fehér melltartóba szorított, hegyes mellét. A cipő nagy sárnyomokat hagyott a blúzon, a fiatalasszony, miközben cinkosan elvigyorodott, olyan volt, mint akit megtapostak” (7). A nő ahelyett, hogy stigmatizálná a fojtogató férfit, az „erkölcsi szennyezés” megtestesítőjét, közösséget vállal vele. Fel sem merül a gondolata sem annak, hogy a férfi tetteit patológiásnak minősítse, s ezzel elterelje a figyelmet saját énjének problematikáitól, gondolkodás nélkül ő is részese lesz a kínzott test élvezetének. A szexuális vágyként feltűnő, a nő combjának érintésével felébredő kapcsolatiság egy az etika határait semmibe vevő vággyá, a másik élvezetében testet öltő szenvedéllyé alakul át.

Douglas szerint minél komplexebb a társadalmi rendszer, „annál inkább arra irányulnak benne a testi viselkedés érvényes szabályai, hogy azt a benyomást keltsék, mintha az emberek közti érintkezés – az állatokéval szemben – testetlen szellemek érintkezése volna, a »testetlenítés« szintjeit a társadalmi hierarchia lépcsőfokainak jelzésére használják”.¹³ A Domonkos-novellában viszont éppen ennek ellenkezőjéről van szó, a „testetlenítés” helyett a „testesülés” beteges, az állatok viselkedésén is túl-

¹² Csabai–Erős, i. m. 127–128.

¹³ Douglas, i. m.

mutató fokozatával találkozik a befogadó. Helyet kap ugyan a szövegben a másik jelenlétéből, a kívüliség pozíciójából adódó veszély tudatosulása, mint például a tátott szájjal alvó férj, az ébredező munkások jelenléte vagy a fülkén át-áthaladó kalauz, de igazi félelmet, szorongást nem váltanak ki a társadalmi normákat semmibe vevő viselkedésformát tanúsító énekből, végül már a munkások is részt vesznek a kínozott test vetkőztetésében. A felébredő férj az egyetlen, aki pár pillanatig értetlenül pislog a történések láttán, de szemét lecsukva ő is visszadől.

Dózsai Mónika az *Önarckép patkánnyal* című novella bomló, rothadó test ábrázolását a vanitas-csendéletekkel hozza összefüggésbe. A textus testábrázolása egy hosszú leírással alapozódik meg, majd változása, alakulása az egész szövegtesten át, egészen a záróképig nyomon követhető. A kezdő és a záró leírás között „organikusan, de alig észlelhető módon változik a testtörténet, éppen úgy, mint a vanitas-festményeken a megkezdettség és kinyilatkoztatott végesség közötti láthatatlan elváltozások. A testleírásokból sem egy végleges, lezárult corpus rajzolódik elő, hanem egy »nyitott«, befejezetlen és még folyamatban lévő test. A feltáruuló testek érzékeltetése a vanitas-képek mellett a groteszk testábrázolási kánon egyik legfontosabb ismertetőjegye”.¹⁴ Majd ő maga is elveti a szöveg testábrázolásának a groteszk fogalmával való megközelíthetőségét, mivel itt hiányzik a kettősség, a borzongás és félelemkeltés mellett nyoma sincs a nevetésnek, de más testértelmezési javaslatot nem tesz.

A saját test idegenségének konstatálásával, a saját testtel való ismerkedéssel kezdődik az *Önarckép patkánnyal* című novella: „Eszébe jutott, milyen sokáig nem tudta megszokni testének illatát. Az első napok azzal teltek, hogy lábát szagolgatta, a harisnya rákövesedett; [...] lábujjai között röggé merevült a fekete szenny, hosszú körmeivel, élvezettel, de ugyanakkor undorral is turkált közöttük, aztán meleg is volt azokban a napokban, félmeztelen feküdt, hónalját kapargatta, szakálla egész kicsiny volt, füle percegett a benne felszaporodott zsírtól” (9). A testtapasztalat alapvető kettőssége, azaz hogy „saját testünket képesek vagyunk belülről is és kívülről is átélni: eleven, átélt, szubjektív testként (Leib) és tárgyi, fizikai testként is (Körper)”¹⁵, a novella főhőse esetében redukálódik, a test átalakulása következtében a saját testétől elidegenedett én csak tárgyként, fizikai testként kezeli önnön korporalitását. S éjszakánként a biztonságforrást keresve is saját külsőként megélt testéhez fordul a padláson bujdosó férfi: „Éjjelente nyitott szemmel feküdt, s félt. Arra gondolt, hogy fél. Kezével

¹⁴ Dózsai Mónika: Tárló – a narráció láttelele. = *ExSymposion*, 1994. 10–12. 46.

¹⁵ Vermes, i. m. 29.

szüntelenül testét tapogatta, hol a hátát vakarta hosszasan, hol a hasa alatti szőrszálak között turkált. Félt” (9).

Faragó Kornélia meglátása szerint „a szubjektivitás megnyilvánulásai a tér létehez kötődnek, a térdimenziók kiiktatása a szubjektum létét is megsemmisítené”.¹⁶ A Domonkos-novella padlásán bujdosó hőse kapcsán felmerül a kérdés, hogy a hosszú ideje teljes magányban vegetáló, az idő múlását nem érzékelő én esetében („Az utolsó rovás óta a gerendán az idő múlása sem érdekelt” [9]), aki már a másik iránti vágyat nem tapasztalva („Utálkozva gondolt azokra a napokra, rövid közbelépéseire, mikor úgy érezte, könnyíteni kénytelen magán” [9]) felszámolta önnön testi szubjektivitását, egyáltalán lehet-e a perszonális tér artikulációjáról beszélni. A másik tapasztalata többé nem interszubjektív kapcsolatiság révén ragadható meg, az egyetlen alteritásélményt a kövér, ezüstszürke patkánnyal való érintkezés jelenti számára – s ez a patkányokkal való kényszerű barátságkötés az animális létmódhoz viszi mind közelebb a hőst. A „bőrápolásos szolgálat” kifejezés az elősködőktől való megszabadulás vágyával függ össze, s az én határainak kijelölésére és megvédésére irányuló tevékenységként szokás értelmezni¹⁷ – az *Önarckép patkánnyal* szövegvilágában viszont egy ezzel ellentétes törekvés van jelen, a patkányok magához idomítása a hős célja. „Akkortájt jelentek meg testén a vörös kiütések, elsebesedtek, borzasztóan viszkettek, véresre vakarta őket. Jól esett neki, amikor egy-egy patkány belemélyesztette parányi körmeit valamelyik sebbe. Ekkor már állandóan körülötte voltak. Megszokták testét, magukénak tekintették, mint a burgonyarakást. Mozdulni még mindig nem mert” (11). A hős énjének integritását, szubjektuma határait már nem veszélyezteti a bőrbe történő behatolás, mivel a bőrnek mint fizikai szervnek a sérülése előtt bekövetkezett már nála a „lelki bőr” sérülése, sor került az érvessztésre. Az animális létből való elkülönülést szinte kizárólag az emlékezet működése jelenti számára, amit az idézetként beékelődő egyes szám első személyű monológok érzékeltetnek.

A testkontroll működésképtelensége ebben a novellában nem értelmezhető a társadalmi kontroll megnyilvánulásaként, kritikájaként – a szocializáció során tanult testi folyamatok ellenőrzése az adott létkörülmények között nem alkalmazható tovább. A formális társadalmi érintkezés szempontjából legirrelevánsabbak a kiválasztási folyamatok, melyek itt is szövegesülnek, de semmiképp nem értelmezhető az a formális elvárások elleni lázadásként, hiszen a hős társadalmon kívüli pozíciójából hangzanak fel.

¹⁶ Faragó Kornélia: *Térvirányok, távolságok*: Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001. 12.

¹⁷ Csabai–Erős, i. m. 118.

„...az akarat igazi, legfőbb próbája nem is a halál, hanem egy másik testi élmény: a szenvedés – idézi Vermes Katalin Lévinas gondolatmenetét. – A félelemben távoli még a halál, de a szenvedésben közvetlen a szorongatottság, az alávetettség az önmagamban támadó idegenségnek. A testi szenvedés a legnagyobb, elháríthatatlan nyomorúság: mikor már nem lehet menekülni, mert önmagunkban, saját testünkben önmagunk ellen védjük magunkat. A szenvedés passzivitásában egyetlen lehetőség marad: a türelem.”¹⁸ Az *Önarckép patkánnyal* hősnének kezdeti félelemérzését és a saját elidegenedett testével való újraismerkedést a testi szenvedés váltja fel, s abszurd módon ez az önnön testiségéből kivetkőzött állapot tölti el valamifajta boldogsággal: „Kezét feje alatt tartotta, ujjjaival megérezte, hogy haja elhullott, lábszárán és combján, ameddig csak látta, anélkül, hogy fejét fel kellett volna emelnie, összeértek a terjedő sebek. Boldog volt” (12). S e boldogság nem függetleníthető a kövér patkánnyal kialakított személyes kapcsolattól. Teste bomlásnak indult már, mégis képes az állat testi kifejeződésének különleges tapasztalatát önmagába integrálni, s ezáltal valamelyest felszámolni a korábbi idegenségérzést. Kezét arca elé tartotta, ujjairól lehullottak a körmök, végükön a hús kirojtolózva, de a szíve vert, érezte a testén széthömpölygő melegséget, szakállát nézte, látta, hogy a kis gumók mozognak benne, önnön szőrében elheverve feküdt benne a kövér patkány” (12–13). S felmerül a hősnében a patkány megsimogatásának vágya is („Arra gondolt, hogy meg kellene simogatnia az anyapatkányt, de nem bírta kezét felemelni, vagy talán meg is simogatta, csak nem érezte már” [13]), ami a kettejük közötti kapcsolat elmélyülését is szimbolizálhatja, hiszen a simogatás meghaladja az érzéket: a „simogatás nem az etikai végtelent keresi, mégsem tárgyiasítja el azt, akit megérint. Nem ragad meg semmit. Inkább tapogatózik, hívja azt, ami nem ő, s ami még nem öltött formát, mégis vággyal tölti el. »Nem a felfedés, hanem a keresés intencionalitása.«”¹⁹

A vályogverő lány című novellában a hősnő testének „beszéde” utal először egzisztenciájának határoltóságára a fáradtság- és fájdalomérzés révén: „Egész nap fázott a vályogverő asztal mellett, ujjai kékek voltak a fagyos sártól, nevetve mondta a többieknek, hogy még a szíve is fáj” (14). De a *testi* kiszolgáltatottság nemcsak a hősnő életét, hanem környezetét is jellemzi, munkatársnői sem képesek „ujjaikat összeérinteni, ujjaik dagadtak voltak, s szétálltak, mint a söprű, lehetetlen volt őket összecsuicsöríteni;” (14). Este a munka után a tudati folyamatok mesterséges kiiktatásával,

¹⁸ Vermes, i. m. 124.

¹⁹ Vermes, i. m. 126.

mikor az agy már tompán zsigog az elfogyasztott pálinkától, van lehetőség csak némi öröme, testi élvezetre, de egy fél mondat után kiderül, ez az öröm hétköznap csak a képzelet síkján valósulhat meg: „Élvezettel kapargatta a sima, zsíros bőrét a ruha alatt, arra gondolt, hogy szombaton vizet tesz fel melegíteni, érezte a háziszappan szagát, le szokott vetkőzni meztelenre, s beállva a vándlingba, míg a többiek aludtak, hosszasan simogatta a testét, különösen azokon a részeken, ahol hét közben nem volt ideje s alkalma megmosnia” (14–15). S szombaton, amikor lehetőség nyílik a tisztálkodással járó élvezetre, az sem nyújthat felhőtlen elégedettséget, hiszen minden testi tevékenység, így a mosakodás is, magán viseli a szociálisan közvetett tanulási folyamatok nyomait, s a kedvezőtlen szociális körülményekből adódóan titokban, mások jelenlétében végezheti csak. De a szövegben előrehaladva kiderül, a testi folyamatok kontroll alatt tartásának szükségessége nem csak a mosakodást érinti, a lakáskörülményekből adódóan a pihenésre és a szexuális tevékenységre is vonatkozni kellene, de az ifjú házaspár (s mint a rövid bemutatásukból kiderül, különösen az asszony) viselkedését más erkölcsi normák irányítják.

A szoba Bachelard szerint olyan hely, ahol a magány, az egyedüllét rejtőzik, olyan tér, amelyben a domináns egyén uralkodik²⁰ – *A vályogverő lány* szövegvilágában viszont nincs lehetőség az elvonulásra, a magány megvalósulására a homály uralta szobában. A sötétség és az alkohol keltette bódulat teheti csak elviselhetővé, de semmiképp sem élhetővé az adott körülményeket. Mary Douglas a társadalmi érintkezés tisztasági szabályáról gondolkodva kitér a térbeli sajátosságokra is, amelyek szintén alkalmasak a társadalmi távolság kifejezésére. Szociális aspektusból fontos a test elülső és a hátsó fele közötti különbségtétel, mint Douglas rámutat, „az ember elülső fele mindenképpen méltóságtelegebb és tiszteletreméltóbb a hátsó felénél, a jelentős távolságtartás a formalitás kifejezése, a szoros közelség az intimitásé”.²¹ A novella világában a fiatal házaspár részéről nemcsak hogy nincs jelen a testi folyamatok ellenőrzés alá vonásának igénye, a férfi testének térbeli elhelyezkedése is a társadalmi kontroll teljes hiányáról tanúskodik. „A fiatalember meztelen hátát látta, hason feküdt, kezét maga alatt összekulcsolva, a fiatalasszonynak csak a kibontott, hosszú, fekete haját látta a párnán sötétleni. Erős izzadságszag csapta meg az orrát, forogni kezdett vele a szoba, érezte, hogy nem képes egy lépést sem tenni” (15). A házaspár más szociális körülmények között természetes intim kapcsolata az adott helyzetben, a térbeli távolságtartás ellehetetlenítettsége követke-

²⁰ Bašlar, Gaston: *Poetika prostora*. Alef, 2005. 36.

²¹ Douglas, i. m.

tében a vályogverő lányt is olyan kapcsolatiság részesévé avatja, mely nem egyeztethető össze gondolkodásával: „Mivel a két egymáson fekvő test mellett helyet sejtett, beledőlt az ágyba, mely meleg volt, félálmban még hallotta az ágy szünni nem akaró csikorgását, aztán elaludt” (15).

A novella másik, a szövegtérben a betűk szedése révén is elkülönülő (cselekmény)síkja is egy homályos szobában játszódik, melyet csak egy villanymelegítő rúdjai világítanak meg, de ez a szoba sem lehet az elkülönülés helye: három ajtó nyílik innen, s kettő csikordulását hallották is lakói a hálóinges árny átvonulásakor. Az utcai szobából áthallatszó zaj, az állandó horkolás, melynek „tartalmából arra lehetett következtetni, hogy négy, esetleg öt embernél is többen alszanak bent” (16), tovább fokozta az átjáró szobában az ágy szélén szótlanul s meztelenül ülők testi kiszolgáltatottságát.

Az első történetünk a kedvezőtlen lakáskörülmények következtében elkülönülni nem tudó hősnőjét a folytatásában a természeti elemekkel bensőséges viszonyt kialakítva láttatja a szöveg, de ez a földdel, vízzel, levegővel kialakított kapcsolat nem önként választott, hanem munkájának következménye, közben elvagyódik a szüretelők látszólag gondtalan társaságába. A lány sajátos viszonyt alakít ki munkája tárgyával – az emberi test létmódja függ a külsőtől, a külsőtől táplálkozik, de ez a külső az éntől függetlenül létező, nem általa konstruált, a vályogverő lány viszont képes testi élményként megélni/átélni az anyagot is, mellyel dolgozott. „Mintha a sár is rotyogott volna a hőségben, jólesett hűvös páráját éreznie a bőrén, mindig az ürülékre emlékeztette, de szeretett mélyen belenyúlni, egészen könyékig, közel hajolva hozzá annyira, hogy gyakran orrát is beleverte” (17).

Lévinas szerint a szubjektivitás elkülönülése mint élvezet, mint munka és mint birtoklás „egyaránt a testiség tapasztalatának rétegei mentén írható le”²², s ebben az esetben a munka és az élvezet vegyítésében mutatkozhat lehetőség az én elhatárolódására, de a munkatársak gonoszkodásai ismételten ráébresztik kiszolgáltatottságára. „Néha rajta is kapták, amint benne vajúkál, hátulról meglepve gyakran belenyomták az arcát, s miután elengedték, nem látott semmit, s alig kapott levegőt, szája, orra, füle bedugult, arcának lenyomata ott maradt a sárban egészen a következő talicskáig, akkor a belezuhanó sár, mint üres formát kitöltötte” (17–18). S ezek a sorok metaforikusan is értelmezhetők, nem csupán a szubjektum elkülönülésére nincs lehetőség, a testnyílások bedugulása, sárral telítődése a társadalomba való „bejutás” akadályozottságáról, a társadalmi hierarchiában való felkapaszkodás lehetetlenségéről is árulkodhat Douglas gondolatmenete értelmében.

„»Embernek lenni« nem csak azt jelenti, hogy én ugyanolyan emberi testtel rendelkezem, miként más emberek, hanem azt is, hogy önmagam személyként tételezem, s más emberekkel személyközi kapcsolatokat létesítek. Rendelkezem tehát személyes identitással, a személyközi interakciók alanyaként és tárgyaként, különféle csoportok tagjaként egyszerűm mind szociális identitásom is létrejön, ez utóbbi pedig elválaszthatatlanul hozzátartozik személyes identitásomhoz”²³ – olvashatjuk Csabai Márta és Erős Ferenc könyvének *Test, identitás és (poszt)modernitás* című fejezetében. A vályogverő lány szociális identitása nem tud létrejönni, nincs módja „normális”, egészséges személyközi kapcsolatok kialakítására az adott szociális struktúrában, de a személyes identitása is veszélyeztetett. Kívülállóságát nem sikerül felszámolnia, környezete alteritását nem tudja sajátjává tenni, nem akar alkalmazkodni a tőle idegen viszonyokhoz. A másságtapasztalatok nem aktivizálják az önmegismerési mechanizmusokat, így az adott körülmények között a személyes identitás nem képes újabb és újabb elmozdulásokra. S a szubjektum statikussága, változásra való képtelensége és a létkörülmények elviselhetetlensége indokolhatja a lány menekülési kísérletét: a szőlőbe, a szüretelők közé való rohanását, ami tudatos tettként semmiképp sem értelmezhető. Az akadályokon átívelő végül egy szőlőtőke alatt a földön véget érő futása a tudatalatti tartalmak externalizációjaként interpretálható – a fejlődni, alakulni képtelen szubjektum kétségbeesett próbálkozása önnön határainak kitágítására a test kiterjesztése révén.

Már a futás előtt egy szöveghely egymásra vetíti a lány testtapasztalatát és a szőlőbeli fák képét – „Szíve hevesen dobogott, combján, talán a fáradtságtól, viszkető, mély bizsergés futkosott, a fák levelei a szőlőben ezüstösen csillogtak, melle mintha megmerevedett volna, ajka szétnyílt, a vörös hús mögül előcsillantak fogai” (18) – mintegy megelőlegezve a később ott bekövetkező egymásba olvadást. A természethez való közvetlen, testi odafordulásban a valahova tartozás, az odatartozás iránti vágy is benne rejlik: „Levetette magát egy tőke alá a földre, a túlérrett szilvák közé, a levegőt az erjedő gyümölcs szaga töltötte be, fuldokolva lélegzett, egy hirtelen mozdulattal letépte magáról a melltartót, bőrét felvérezve hegyes körmével, az eget nézte, felhőtlen volt, vízpára csillogott a magasban, majdnem felsikoltott, oly hirtelen érte mellét a forró napsugár, egyetlen mozdulattal szoknyáját is letépte magáról, ott feküdt meztelelenül a tőkék között, a nap felszárította róla az izzadságot, szőlőfürtöket tépett le, és ujjai között összetörve, testén kente szét őket, a szilvafákról

²³ Csabai–Erős, i. m. 23.

időnként túlrejt szilvák pottyantak le” (18). A felsértett bőréből kiserkenő vér és az ujjai között összetört s a testén szétkent szőlőfürtök, az izzadság és a lepottyanó túlrejt szilvák leve egyaránt a testhez tartozó, az én-testtapasztalatában lényeges szerepet játszó elem – a szubjektum öntapasztalása önnön testének határait felszámolva, kísérletet tesz a természettel való összeolvadásra, a nem élhető társadalomból a természethez/a természetbe menekül. De ez a menekülés sem jelent számára alternatívát, az elemekre való támaszkodás ez esetben nem jelenthet energiaforrást a test számára: „lassan, egészen lassan hasra feküdt, szájában a föld kesernyés ízét érezte, ujjait mélyen belevájta” (18). A testtel közvetlen kapcsolatba került föld külsősége nem tud felszámolódni, nem integrálódhat a sajátba, így a lánynak a természethez menekülése csak kísérletként értelmezhető, az én határainak kiterjesztésére tett végső, semmiképp sem tudatos próbálkozásnak.

A vályogverő lány történetében sem a munkában, sem a természettel kialakított kapcsolatban nem sikerült az ennek „elsajátítania” a külső elemeket – a novella második történet szála az élvezet fogalma révén közelít a szubjektivitás megvalósulásának problémaköréhez. Az átjáró szoba kiszolgáltatottságában ücsörgő, s az ablaknál ruha nélkül álldogáló lányt néző két meztelen fiú esetében a Másik jelenléte akadályozza az én feloldódását. „A közös gondolat, ahelyett, hogy megmozdította volna egyiküket is, az ágyhoz szögezte őket. Ott ültek még mindig szótlánul, meggörbülve, hangosan lélegezve, gondolatban ugyanazokat a lépteket megtéve, egyszerre nyúltak a lány után” (18–19). A lány a térbeli közelsége ellenére is távolban levőként, megérinthetetlenként van jelen a szövegben, a két fiú tapasztalásai nem terjednek ki rá, érdeklődésük egymásra irányul. A másikkban mintegy önmaguk tárgyiasított képét látják, s ez az észlelés/felismerés ledermesztette őket: „Az azonosulás ritka perceit élték át egymás testét képzelve a lány mellé, mindegyik a másikat látta a lányra borulva, annak haját csókolgava, csupán saját, jól ismert rutinos mozdulatát felismerve a másiknál, döbrent rá egyik is, másik is, hogy lényegében a másikkban is csak önmagát látja, hogy minden apró mozdulat kizárólagos, intim tulajdona, melyről senki sem tudhat, s ezeknek folyamatos összegzése képezi a »módszert«, mely csak egy bizonyos fokig közös, de azon túl végzetesen egyénivé válik” (18–19). A szubjektumnak a másikkban történő önfelismerése tükör-mozzanatként interpretálható, „mely minden megértésnek része”²⁴, s felfedi a megismerésben, így az én megismerésében is működő tropologikus struktúráját.

A vágy tárgya többé már nem a lány, kinek keze később a fiú testén futkosott, nem a lányban rejlő ismerős vonzza – „túl ismerős parfümjé volt, túl meleg húsa” (20) –, hanem a sajátként megélt másik szubjektumban feltűnő idegenség-mozzanat, a másik fiú szeméből kicsorduló könnycsepp hozza izgalmi állapotba: „Kezével szeretne volna megtapogatni a könnyeket, az arcához értette ujját, egy könnycseppet akart megérinteni, mint egy sörétet, mint egy ismeretlen, izgató tárgyat, puha boglyót, keze végigcsúszott az arcon, le a szőrös mellre, mely erősen hullámzott, feje már közel volt az archoz, hogy csupán nyelvét kellett kinyújtania, ha a sót akarta volna megízlelni ott, ahol a könnycseppek felszáradtak” (20).

A *Látszat* című novella a test feletti kontroll és a társadalmi kontroll közötti összefüggések szempontjából is interpretálható. A fizikai test változása, deformálódása az oka a hős elkülönülésének, a faluból a szállásra való kiköltözésének, de a választott magány sem jelent menekvést számára, hiszen nem a közösségnek a másságtól való elhatárolódása eredményezi egyedüllétét, kivonulása mögött a saját másság elfogadásának képtelensége áll. „Azért ment ki a szállásra is, hogy egyedül éljen, de akkor már belülről lesett rá a saját szemével, a saját megfeszített idegeivel az, akitől menekült” (25). Noha ha önmagára nem abjektként tekintene, ha képes lenne az önel fogadásra, lenne lehetőség a testi problémák orvoslására. Távolságtartása, a folyamatos térbeli kívül helyezkedése például vizelések alkalmával nem egyszerűen csak a „tisztasági szabályokkal” magyarázható, mássága titkolása, betegsége lelepleződésétől való rettegés állt a háttérben. Nem az egészséges szubjektumok stigmatizációja eredményezi az elhatárolódást, a társadalmi megbélyegzést megkerülő az én taszítja magát stigmatizált pozícióba. A társadalomból való kilépés azonban nem lehet teljes körű, a fizikai és a társadalmi korporelitás nem választható el egymástól egészen – ezt bizonyítja, hogy az adófizetés alól nem tudta kivonni magát, s ilyenkor időről időre fel kellett tűnnie a faluban, amely számára fizikai értelemben már nem létezett: „Ismét létezett tehát, mert szükségük volt rá, nem arra, amit ígérhetett, nem arra, aki volt és arra sem, aki nem volt, s a jövőben sem lehetett: önmagukat akarták általa is” (26). A teljes kilépés, megszűnés csak a szövegben kétszer is előforduló, metaforikusan is értelmezhető küszöb átlépése után, a testi lét határainak átlépése után lesz lehetséges, ahogy a kötet sok másik novellája, a *Látszat* is a hős halálával zárul.

A *Meztelen történet* című novellában a szigetre érkező Karl kezdetben elutasítják a szigetlakók és a vendégek, előrehaladott életkora is hozzájárult ahhoz, hogy nem vették komolyan meztelenség-filozófiáját. „Előbb egy Karl nevű német jött mindjárt májusban a szigetre, s a meztelenekről esténként előadást tartott a bárban. Égszínkéék és fehér öltönyöket hor-

dott, s azt bizonygatta, hogy a meztelenség nem akármilyen, mert a biblia is azt mondja, ez és ez a filozófus meg ezt és ezt. Senki sem hallgatta mert szívbajos volt és öreg, majd nyolcvanéves” (29). Testi megjelenése és viselkedése következtében lesz megbélyegzetté környezetében, senki nem köszön neki többé a szigeten, szabadsága viszont nincs korlátozva, továbbra is kijár a közösségi térként funkcionáló nudistatelepre, ahol éppen az általa elméleti szinten hangoztatott meztelenség a normalitás. Sőt, a fiatalabbak magatartását megismerve ráébredünk, Karl az egyetlen, aki természetesen viszonyul a meztelenséghez, az egyetlen, akinél a test mint a szubjektum világon-létének módja értelmezhető, Skatulya és Norvo esetében a meztelenség nem választható el a szexualitástól, a vágytól, s az érzékiség az elbeszélő nézőpontját, beszédmódját is befolyásolja.

A novella szövegvilágának szigete akár heterotopikus térként is értelmezhető, a deviáció heterotópiájaként, ahol olyan egyének találhatók, „akiknek viselkedése az átlaghoz, illetve a megkövetelt normákhoz képest deviánsnak minősül”.²⁵ De hogy a normalitásként működő deviancián belül is létezhessen határátlépés, normasértés, azt bizonyítja a novellai fordulatot jelentő idegennek a szigetre érkezése. A szomszéd szigetről érkező „idióta” semmi bevette a nudistastrand mikroterét meghatározó társadalmi és kulturális szabályokat. Martinika elé ült s a fiatal, meztelen lányt nézte, s a kívüliség pozíciójából szemlélődve, az interszubjektív kapcsolatiság megvalósítására kísérletet sem téve tárgyiasította el a lány testét: „szemét az olajos gólyalábakra meresztve, játszani kezdett magával” (32). Azonban csak a kéjtelgő szemében öltött a szűz lány tárgy-jelleget, szubjektuma sikoltással tiltakozott a számára befogadhatatlan tett látványa ellen. „A heterotópiák mindig nyitások és zárások rendszerét feltételezik, amelyek elszigetelik, egyidejűleg azonban átjárhatóvá is teszik őket”²⁶ – olvashatjuk Foucault heterotópiaelméletében. A szövegvilág heterotopikus terében kezdetben Karl magatartását minősítik deviánsnak, a kizáró, kivető mozzanatok személye ellen irányulnak, a kifejellet felől visszatekintve viszont nyilvánvalóvá válik, hogy ő az, akinek gondolkodásában a legtermészetesebb módon van jelen a szociális és a fizikai testélmény közötti interakció, az egyetlen, aki természetesen tud viszonyulni a meztelenséghez. Karl lép fel elsőként a lány perszonális terének megsértése ellen, ő dobja felé „mély felháborodásában az első követ, amire valóságos kőzapor zúdult a férfira, aki a szomszédos szigetről jött” (32). S ez a normahágás okozza közvetve Karl halálát is.

²⁵ Foucault, Michel: *Eltérő terek. = Nyelv a végtelenhez*. Tanulmányok, előadások, beszélgetések. Latin Betűk, Debrecen, 2000. 151.

²⁶ Foucault, i. m. 153.

Az *Önarckép novellával* című Domonkos-kötetben azok a szövegek is képesek intenzíven megszólaltatni a testiség-problematikákat, melyekben nem találhatóak testleírások, nincs jelen a meztelenség-poétika, sőt A négy miniatűr első darabja, a Szünet minden addigi novellánál kifejezettebben, látszólag egyszerű történetmeséléssel, a testiség részletezését teljesen mellőzve tematizálja a zenekari tagok zúrós/züllött szerelmi életét, szexuális kapcsolatait. A regény című novella hőse is posztperspektívából beszél egykori testi kiszolgáltatottságáról, az idős barátnőjével való különös viszonyáról, de a novella narrációja nem a testi élmények ecsetelésére fekteti a hangsúlyt, a régi élmények elbeszélésénél sokkal fontosabb számára a jelen elbeszélői tevékenysége. Hallgatói reakcióival manipulál, így az önreflexív mozzanatok, a metanarrációs elemek a hangsúlyosak a novellában.

A kötet utolsó szövegeként olvasható címadó novella, az *Önarckép novellával* autobiografikus jellege csak a címben adott, a textusban az önírás, énrás nyomokban sem található. Egy szokványosnak nem mondható élet(rajz) mozzanatai alkotják e novella fabuláját, de a tradicionális életrajzírás műfajának szerkezeti sajátosságaival sem törődik az elbeszélés, Temzei Gladiátor László történetét a halálával kezdi a narrátor – így a címadó novellát is, ahogy az egész kötetet is, a vég felőli indítás jellemzi. Idegen terekbe s távoli időkbe helyezi az önarckép-novella hőseit, de nem ez az egyetlen eltávolítási technika a szövegben, nem véletlen, hogy az autografikus szándékot bejelentő textus központi alakja egy korlátozott nyelvi kóddal rendelkező egyén, ki kilencévesen tanult meg beszélni, s azután is csupán négy szót ismert, azok használatával mégis jól boldogult sajátos világában.

„Az önéletrajzi műben, James Olney szerint, »az én az általa megalkotott és kivetített metaforák révén fejezi ki önmagát«, s magunknak is csak ezek révén lehet róla tudomásunk. Az én maga hozzáférhetetlen a számunkra, ám metaforái hozzáférhetőek. Az önéletírásból kiolvasható világfölfogás, az elbeszélte élet-történet »filozófiai« magja e metaforaalakulat bázisa»²⁷ – olvashatjuk Mekis D. János *Az önéletrajz mintázatai* című könyvében, s elsősorban ezen gondolatok értelmében tekinthető autografikus műnek Domonkos István *Önarckép novellával* című szövege, de ez az interpretációs eljárás érvényes a könyv egészére is.

²⁷ Mekis D. János: *Az önéletrajz mintázatai – a magyar irodalmi modernség hagyományában*. Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2002. 14.

Forrásmű

Domonkos István: *Önarckép novellával*. Forum, Újvidék, 1986

Irodalom

- Başlar, Gaston: *Poetika prostora*. Alef, 2005
- Bokody Péter: A beszéd és a testek. = Bokody Péter–Szegegy Nóra–Kenéz László: *Transzcendencia Lévinas filozófiájában*. Etika és metafizika Lévinas filozófiájában. L'Harmattan–Magyar Fenomenológiai Egyesület, 2008. 222–234.
- Csabai Márta–Erős Ferenc: *Testhatárok és énbátárok*. Az identitás változó keretei. Józseveg Műhely Kiadó, 2000
- Douglas, Mary: A két test. = *Lettre*, 1995. ősz <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre18/04.htm>
- Deleuze, Gilles–Guattari, Félix: Rizóma. = *Ex Symposion*, 1996. 15–16. 1–17.
- De Man, Paul: Az önéletrajz mint arcrongálás. = *Pompeji*, 1997. 2–3. 93–106.
- Dózsai Mónika: Tároló – a narráció láttelepe. = *Ex Symposion*, 1994. 10–12. 44–46.
- Faragó Kornélia: *A viszonyosság alakzatai*. Komparatív poétikák, viszonylati jelentéskörök. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009
- Faragó Kornélia: *Térrányok, távolságok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001
- Featherstone, Mike–Hepworth, Mike–Turner, Bryan S.: *A test*. Társadalmi fejlődés, kulturális teória. Józseveg Műhely Kiadó, 1997
- Foucault, Michel: Eltérő terek. = *Nyelv a végtelenhez*. Tanulmányok, előadások, beszélgetések. Latin Betűk, Debrecen, 2000. 147–155.
- Károlyi Csaba: Meztelen történetek. = Károlyi Csaba: *Ellakni, nézelődni*. Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994. 117–122. Lásd még in: *Ex Symposion*, 1994. 10–12. 47–48.
- Kristeva, Julia: Egy identitásból a Másik(ba). = *Helikon*, 1995. 1–2. 62–79.
- Mekis D. János: *Az önéletrajz mintázatai – a magyar irodalmi modernség hagyományában*. Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2002
- Piszár Ágnes: Redukció és büntudat. = *Híd*, 1986. 12. 1618–1620.
- Szentpéteri Márton: Térpoétika. Irodalom és design a fizikai és kulturális terek határán. = *Helikon*, 2010. 1–2. 5–19.
- Vermes Katalin: *A test éthosza*. A test és a másik tapasztalatának összefüggése
- Merleau-Ponty és Lévinas filozófiájában. L'Harmattan, 2006